

De analyse van de staat in zijn sociaal historische vorm

Reeds in de initiële fase van de beschrijving mijn onderzoeksaanvraag was duidelijk dat het studieobject – de analyse van de staat in zijn sociaal historische vorm – diende gesitueerd te worden in het ruimere kader van de wijsgerige en sociaal wetenschappelijke vraagstelling. Hoewel dit uitgangspunt reeds een uitgesproken keuze veronderstelt – een uitgangspunt dat in het kader van mijn licentiaatsstudie uitgewerkt werd door te wijzen op beperkingen van het Kelseniaanse juridische staatsbegrip in de analyse van de sociale rechtsstaat – werd naarmate het onderzoek vorderde duidelijk dat een consistente uitwerking van dit uitgangspunt vroeg om een reflexieve kritiek van de reeds onderzochte literatuur. De antipositivistische traditie die in mijn initiële onderzoek centraal stond hanteerde immers een tijdsgerelateerde kennis om de Kelseniaanse zuivere rechtsleer te bevragen. Waar het rechtspositivisme steunde op de ontwikkelingen binnenin het logisch positivistische paradigma, zag het antipositivisme zich gesteund door de ontwikkeling van de sociologische en fenomenologische literatuur om aan te tonen dat recht en staat moesten onderzocht worden vanuit hun relatie met politiek, cultuur en de samenleving als geheel. Een bredere vraagstelling drong zich dus op: niet alleen diende het voorgestelde onderzoek een kritiek op een positief staatsbegrip verder uitwerken, tevens drong de vraag zich op of ook de sociologische en politieke premissen die het klassieke antipositivisme kenmerkte zelf aan een fundamentele kritiek onderworpen moest worden. Hoewel deze reflexieve en kritische wending in eerste instantie eerder een verwarrende invloed had op de concrete uitwerking van het onderzoek, werd ook duidelijk dat deze wending een positieve invloed had op de vooropgestelde onderzoekshypothese. Indien het klassieke antipositivisme een meer accurate beschrijving gaf van de ontwikkelingen van het moderne recht in de twintigste eeuw, zou de heuristische kracht die het actuele antipositivisme heeft niet zozeer getoetst moeten worden aan de claim dat het de oplossingen aanreikt voor de beperkingen van het Kelseniaanse denken (een claim die reeds in een vroege fase van de rechts- en staatstheorie voldoende onderbouwd werd), maar eerder en vooral, hoe het zich verhoudt ten aanzien van de bredere staats- en rechtsanalyse zoals deze aanwezig is in bijvoorbeeld de Hegeliaanse, sociaal democratische en marxistische rechtsfilosofie. Deze problematiek werd uitgewerkt door het historische kader te schetsen waarin de discussie omtrent de paradigmatische transitie van staat en recht dient plaats te nemen. Niet langer stonden de uitgangspunten en de beperkingen van het klassieke liberale rechtsdenken centraal, maar werd de sociale rechtsstaat – en zijn intrinsieke verwevenheid met socio-politieke en socio-culturele processen – als analysekader gebruikt.

Deze fase in het onderzoek werd gekenmerkt door een toegenomen argumentatieve kracht ten aanzien van mijn onderzoekshypothese, aangezien kon aangetoond worden dat het postmoderne antipositivisme paradoxaal

genoeg de rigide staatsopvatting van het Kelseniaanse denken overneemt en dat het analyseren van de staat als een sociale relatie kon helpen bij het bestuderen van de hedendaagse globale en maatschappelijke ontwikkelingen zoals die door het postmoderne denken worden voorgesteld. Deze analyse werd vertaald in een aantal wetenschappelijke bijdragen aan internationale colloquia waarbij het accent vooral lag op het wijzen op de accuraatheid van het klassieke sociaal democratische antipositivisme. Vanuit een communicatietheoretische benadering van de sociale rechtsstaat – waarbij werd gewezen op de methodologische en politiek filosofische continuïteit tussen het klassieke antipositivisme en het Habermasiaanse denken over staat en recht – kon worden geargumenteed dat er niet zozeer sprake is van een crisis van de staat, dan wel van een herschikking van de sociale relaties en machtsverhoudingen die aan de sociale rechtsstaat ten grondslag liggen door processen van economische en politieke globalisering. Het Habermasiaanse rechtsdenken werd zodoende uitgewerkt door het te koppelen aan de zogenaamde power resources benaderingen die in de studie van de welvaartstaat en het arbeidsrecht centraal staan. De ware impact van deze demarche werd echter slechts recent duidelijk. Enerzijds werd de paradigmatische transitie waarvan sprake is in de postmoderne rechtstheorie immers ook zichtbaar op het bredere interdisciplinaire domein waarop dit onderzoek zich begaf, anderzijds kon de vraag gesteld worden of de heuristische kracht die deze demarche vertoonde niet kon verklaard worden door te wijzen op zijn intrinsieke verwevenheid met het klassieke liberale paradigma dat ter discussie stond. De vraag naar de gemeenschappelijke premissen die het klassieke positivisme en het klassieke antipositivisme – schijnbaar antipodisch – hanteren drong zich op.

Hoewel deze vraag zou kunnen wijzen op de inconsistentie van de initiële methodologische en historische demarche – er werd immers geargumenteed dat de sociale rechtsstaat als autonoom uitgangspunt een methodologische en historische breuk impliceerde en dus een verruiming van het analysekader – kon de vraagstelling tegelijkertijd consequent teruggevoerd worden naar zijn initiële wijsgerige grond. De vraag naar de accuraatheid van de paradigmatische transitie van staat en recht moest wederom gesitueerd worden in de veel bredere discussie van de moderniteit en zijn historische politieke en juridische articulatie. De ontwikkelingsgang van dit onderzoek kon echter meteen als een begrenzing van dit complexe debat geargumenteed worden: indien het Habermasiaanse moderne denken in zijn brede toepassing op het domein van de sociale rechtsstaat kon gehanteerd blijven, en tegelijkertijd ook de postmoderne problematisering van het moderne recht stand hield, dan betekende dit dat beide paradigmata in de ervaring van onze hedendaagse conditie zich niet zozeer antipodisch en destructief dan wel complementair en constitutief verhouden.

Deze reflectie kan slechts adequaat gedacht worden door een herdenken van de relatie tussen staat, crisis en politiek. De relatie tussen staat en politiek is immers niet alleen een ‘realistische’ of ‘naturalistische’ relatie dat zich

manifesteert in concrete historische constellaties en gebeurtenissen. Deze relatie is deels ook een 'geconstrueerde' relatie, wat betekent dat een adequate analyse van de crisis van de staat zich dient te richten op de rol die het discours van de crisis van de staat vervult in de reproductie van de staat zelf. Deze reflexieve wending in het denken over staat en zijn crisis, geeft ons de mogelijkheid de paradoxen en contradicties die in het debat aanwezig zijn te begrijpen. Een reflexieve wending in het denken over staat kan slechts geformuleerd worden indien ook de relatie tussen crisis en kritiek herdacht wordt. Kosseleck (1979) voert deze relatie terug op het Griekse concept *Krinein*, dat zowel selectie, breuk of onderscheid betekent alsook contestatie, strijd en competitie. Denken en spreken over crisis is slechts betekenisvol indien zij verbonden wordt met kritiek, contestatie en dus de mogelijkheden tot het aanreiken van de oplossingen voor de crisis. Deze relatie biedt de mogelijkheid het einde van de staat radicaal te denken als een discours van de crisis van de staat, een discours dat paradoxaal zijn reproductie tot doel heeft. Dit crisis discours beschouwt de crisis van de staat niets als een reëel proces (het einde van de staat), maar als een manier om de staat te herdenken op het niveau dat de complexiteit van onze hedendaagse conditie vraagt.

Een reflexieve wending in het denken over staat wijst op de complementariteit tussen het einde-van-de-staat discours en de crisis-van-de-staat discours: beide veronderstellen elkaar in de reproductie van het discours over de staat. Wellicht is dit een nieuwe wending in de moderniteit zelf: de maatschappij reproduceert zich door het produceren van tegengestelde of oppositionele kennis over zichzelf. De moderne samenleving produceert niet alleen zijn eigen tegenstellingen, maar heeft tegelijkertijd nood aan deze tegenstellingen (en de continue articulatie van deze) om zichzelf te reproduceren. Hieruit kan het uitgangspunt geponeerd worden dat de staat (en zijn staatsleer) niet beëindigd is, maar wel een denken over staat (en de staat zelf) dat niet over zichzelf denkt. Een constructivistische en reflexieve analyse van de staat (en zijn crisis) kan bijdragen aan de reconstructie van crisis en kritiek alsook wijzen op het kritische en reproductieve potentieel dat in het discours van de crisis van de staat verbonden is.

De werkhypothese werd aldus verfijnd: waar de initiële methode er in bestond de argumentatie van de zogenaamde paradigmatische transitie van het moderne recht te ontcrachten door de flexibiliteit en de interne reproductiemechanismen van het moderne paradigma te tonen, omvat de uiteindelijke hypothese de vraag hoe beide paradigmata zich constitutief verhouden en hoe deze constitutieve relatie bijdraagt aan de mogelijke (politieke) articulatie van een rechtsdenken dat in staat is de ambiguïteiten van zowel het moderne als het postmoderne rechtsparadigma te denken. In het werk van Durkheim vinden we deze paradox reeds terug: *in een samenleving met egalitaire aspiraties waarin tegelijkertijd een claim tot diversiteit gearticuleerd wordt, zal de staat een toenemende en indringendere functie (moeten) vervullen*. Wellicht dient de

problematiek van de zogenaamde postmoderne staat – geïntroduceerd door de Franse rechtstheoreticus Jacques Chevalier – in het licht van deze paradox geanalyseerd te worden. Voorbij de descriptieve benadering bereikt het postmoderne denken het stadium van een politieke praxis, waarbij het de institutionele kaders tracht uiteen te zetten waarin een politieke articulatie van de postmoderniteit mogelijk wordt. Paradoxaal genoeg wordt het object van kritiek (de staat) door de articulatie van zijn crisis tegelijkertijd bevestigd en dus gereproduceerd. Deze politisering van het postmoderne rechtsdiscours is manifest aanwezig in het werk van de Portugese denker de Sousa Santos. Zijn positie als oppositioneel postmodernist – zoals hij zichzelf wenst te omkaderen – brengt hem tot de volgende hypothese: de interne tegenstellingen binnenin het moderne (rechts-)paradigma kunnen op een theoretisch niveau door het moderne denken zelf bevraagd worden, maar de politieke articulatie van de oplossingen voor deze tegenstellingen vragen om een postmoderne heroriëntatie. Specifieker heeft de Sousa Santos een radicaal ‘unthinking’ van het moderne rechtsparadigma op het oog, waarbij een diversiteit aan rechtsordes herontdekt kunnen worden die door het moderne paradigma genegeerd of zelfs vernietigd werden. De ont koppeling van staat en recht, alsook de erkenning van een rechtspluralisme zijn hiervan concrete toepassingen. Zijn kritiek op het celebratieve postmodernisme echter, impliceert tevens een continue dialoog met het moderne paradigma. Na een radicale deconstructie van het moderne rechtsdiscours concludeert hij zijn analyse met een reflectie over ‘the state as the newest social movement’. Het is immers verkeerdt, zo stelt de Sousa Santos, te stellen dat de economische en culturele globalisering de staat als dusdanig ondermijnd. Wat we ervaren is een indringende transformatie van het soevereiniteitsprincipe en een herschikking van de publieke sfeer. Waar de staat traditioneel instond voor de productie van publieke goederen – legitimiteit, sociale en economische grondrechten, veiligheid en cultuur – is hij nu het object van een permanente contestatie en een forum waar diverse sociale actoren interageren en onderhandelen. Een mogelijk antwoord op deze verschuivingen is het aanreiken van een model waarbij de staat omgevormd wordt tot een experimenteel forum van participatieve democratie. In de nieuwe politieke constellatie dient de staat zich vooral te richten op de coördinatie van de verschillende organisaties, belangen en netwerken die emergeren uit de ontstatelijking van het publieke veld. Nieuwe democratische overlegstructuren zouden de ruimte kunnen bieden voor participatieve en experimentele dialogen omtrent individuele en publieke behoeften en verwachtingen. Zolang de vooruitzichten van de paradigmatische transitie onduidelijk blijven, mogen progressieve krachten niet louter berusten in een defensieve houding van bestaande instellingen maar argumenten aanreiken die een actief en participatief burgerschap promoten. Met betrekking tot de problematiek van de sociale rechtsstaat moeten we ons bezinnen over nieuwe vormen van besluitvorming als antwoord op de gewijzigde politieke en institutionele constellatie. Met andere

woorden, hoe kunnen we de rol en betekenis van sociale rechten herdenken in een tijd waar de rol van de maatschappij als geheel centraal komt te staan in plaats van de staat als de geprivilegieerde beslissingsmacht? De politieke praxis die aan dit concept van sociaal recht gekoppeld dient te worden is het organiseren van democratische en gedecentraliseerde maatschappelijke structuren van besluitvorming en dienstenlevering.

In de voorgaande analyse van de ontwikkelingen van recht en staat wordt duidelijk hoe het moderne en het postmoderne rechtsparadigma interageren en convergeren. Hoewel de oplossingen voor de interne tegenstellingen van het moderne paradigma door een radicalisering van het paradigma zelf kunnen worden voorgesteld (uitwerken van het democratische, egalitaire en diversifiërende potentieel) kan haar effectieve politieke articulatie en institutionalisering slechts adequaat gearticuleerd worden door een postmoderne politieke praxis. Niet langer soevereiniteit en representatie, maar interrelationaliteit en participatie staan voorop. Het onderzoeksperspectief dat aldus zal worden uitgewerkt reikt een beweging aan die in het actuele debat vaak miskend wordt: indien het moderne en postmoderne (rechts-)paradigma zich niet zozeer historisch lineair verhouden, maar referentieel en constitutief zijn voor de articulatie van de paradigmatische transformatie van recht en staat, sluit het comparatieve onderzoek naar de mogelijkheden en beperkingen van beide paradigmata een geprivilegieerd paradigmatisch uitgangspunt uit. Concreet betekent dit dat de vraag als volgt geherformuleerd kan worden: hoe draagt het postmoderne rechtsparadigma en zijn rechtspluralisme bij tot een verfijning van het moderne Habermasiaanse rechtsbegrip enerzijds; en welke moderne institutionele structuren vormen een onmiskenbaar onderdeel van de mogelijke politieke articulatie van deze paradigmatische transformatie anderzijds. Een eerste aanzet werd reeds geformuleerd door te wijzen op de paradoxale noodzaak van het postmoderne paradigma om het staatsbegrip zowel theoretisch als praxiologisch te herintroduceren onder de vorm van het crisis discours. Anderzijds kan het rechtsfilosofische denken van de Sousa Santos bijdragen tot een pertinente kritiek van Habermas' analytische onderscheid tussen systeem en leefwereld. Deze kritiek was reeds vroeg in de discussie omtrent de mogelijkheden en beperkingen van het communicatietheoretische perspectief aanwezig. Zo analyseert Amy Bartholomew hoe Habermas' gedeeltelijke ondersteuning van de systeemtheorie van Luhman, de democratisering van de (sociale rechts-)staat zowel methodologisch als praxiologisch beperkt. Habermas stelt immers dat staat en economie als systemische handelingscoördinaties niet intern gedemocratiseerd kunnen worden zonder dat de efficiëntie van hun systeemlogica ondermijnd wordt. Verder heeft het analytische onderscheid tussen systeem en leefwereld belet om de complementaire aanwezigheid van beide handelingscoördinaties in diverse maatschappelijke sferen zichtbaar te maken. Specifieker, kan gesteld worden dat Habermas niet alleen het normatieve en politieke potentieel van een mogelijke

democratisering van de staat bemoeilijkt, maar dat ook op het descriptieve vlak bestaande democratiseringsprocessen binnenin formele organisaties (met name horizontalisering van bestuur, participatiedecreten, etc.) onvoldoende geanalyseerd kunnen worden door het communicatietheoretische paradigma. Bijgevolg kan de reconstituering van het politieke veld zoals door de Sousa Santos beschreven wordt onvoldoende door een Habermasiaanse rechtsopvatting zowel descriptief als normatief naar waarde geschat worden. Een uitbreiding en radicalisering van de idee van deliberatieve democratie en communicatieve actie dient onderbouwd te worden vanuit de mogelijkheden die het oppositionele postmodernisme van de Sousa Santos aanreiken.